

Tárkányi Sándor*

A SOPRONI ZSINAGÓGÁK HASZNOSÍTÁSÁNAK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

CURRENT ISSUES IN UTILISING THE SYNAGOGUES OF SOPRON

KIVONAT / HUN

Hazánk vidéki városai közül Sopron rendelkezik a legtöbb egyedileg védett épülettel, több mint 400 ingatlannal. A műemlékek népes sorában kiemelt helyet foglalnak el az egykori helyi zsidó közösségek szakrális épületei, egykori imahelyei, a zsinagógák. A város közel 750 éves építéstörténete során négy zsinagóga is gazdagította a vallási épületek számát, mára azonban csak három maradt meg: két középkori és egy 19. századi. A középkori zsidóság a 14. században épített magának két szakrális imahelyet a történelmi belvárosban, egy közösségi és egy magánzsinagógát. A 19. században is épült két zsinagóga, melyek közül napjainkra csak az ortodox zsinagóga maradt fenn. Jelen tanulmány ezen épített örökség rövid építéstörténetét és hasznosításuk aktuális kérdéseit taglalja.

Kulcsszavak: Sopron, műemlékvédelem, zsinagóga, hasznosítás, szakrális építészet

ABSTRACT / ENG

Among Hungary's towns (apart from Budapest), Sopron has the largest number of nationally protected monuments, which includes more than 400 pieces of real estate. On the wide scale of historic monuments, a distinguished place is taken by the former local Jewish communities' sacred buildings, former places of worship, the synagogues. During the town's nearly 700-year-old architectural history, no less than four synagogues enriched the number of religious buildings in Sopron. However, only three of them remained for today: two medieval synagogues and another from the 19th century. The Jews of Sopron built for themselves two sacred places of worship in the historical city centre in the 14th century, one community and one private synagogue. Two more synagogues were built in the 19th century also, among which only the orthodox one remained for today. This study briefly discusses the architectural history of the above-mentioned built heritage and the actual questions of its utilization.

Keywords: Sopron, monument protection, synagogue, utilization, sacred architecture

* okl. építész, DLA, egyetemi docens, Soproni Egyetem FMK Kreatívipari Intézet, e-mail: tarkanyi.sandor@uni-sopron.hu

1. | A KÖZÉPKORI ZSINAGÓGÁK ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

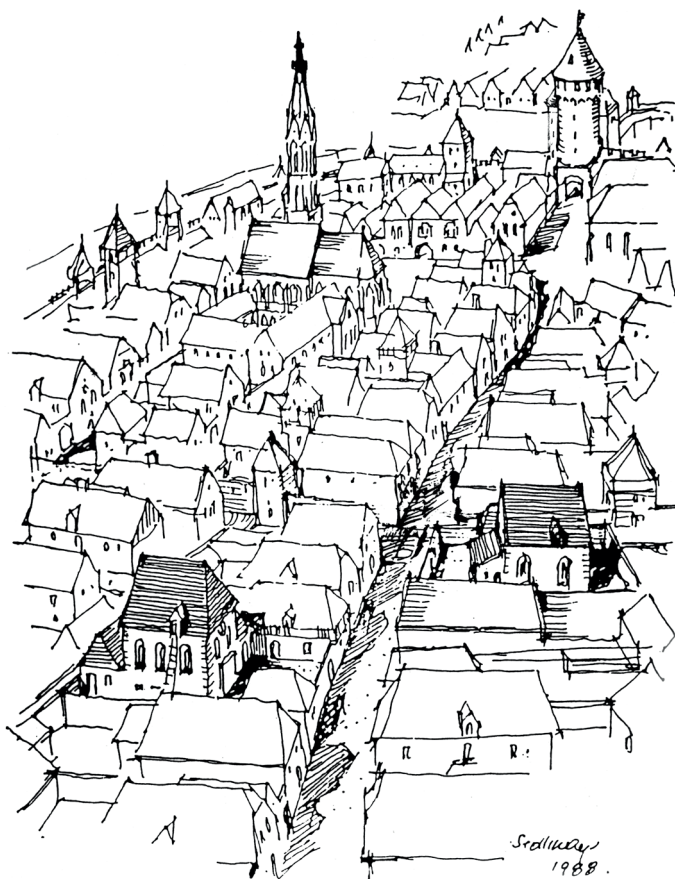
A soproni zsidó közösség első említése az 1096-os, első kereszties hadjárat idejéből való, a városba való betelepedésük feltehetően több ütemben történt. A soproni az ország első zsidó közösségei közé tartozott, a királyi levelekben a budai közösséggel együtt említették [1].

Az 1241-42-ben történt tatárjárás pusztításai után a középkori belváros körüli erődítés jelentős átalakítására, korszerűsítésére – királyi adományokkal segítve – 1297 és 1340 között került sor. Az építők háromszoros falgyűrűt alakítottak ki, oly módon, hogy felmagasították a 39 faltoronnyal erősített római város (Scarbantia) falait, majd a felújított falon belül és kívül 6-7, illetve 5-6 méterre egy-egy bástya nélküli falgyűrűt emeltek. A hármass falgyűrűt 25 méter széles vizesárokkal vették körül, így bevehetetlen erősséggé tették a belvárost (1. ábra).

A soproni zsidók legkorábbi épített emléke a volt Zsidó (Juden-gasse), ma Új utca 22–24. alatti, téglalap alaprajzú, három boltszakaszos közösségi zsinagógájuk, az ún. Ó-zsinagóga, melyet 1300 körül építhettek. Az utca vonalától hátra húzott szakrális épület mögött az előcsarnokból nyíló, alacsonyabb női imaterem kapott helyet, jobbra a rituális fürdő található. A 6×9 méteres zsinagóga egyes építészeti elemei késői román jellegűek, a bejárat timpanonjának és az Áron-fülkének vakmértűves tagolása, a fülke szőlőindás kerete, valamint a fölötté nyílt rózsablak mérműve – egy korabeli átépítés eredményeképpen – már a klasszikus gótika formakincséhez illeszkedik [3].

1350 körül, az újonnan megerősített városmagban új középület épült, egy tehetős bécsi zsidó bankár, név szerint Izrael magánzsinagógája, a gótikus, két boltszakaszos ún. Új-zsinagóga (ma Új utca 11.). Az 1379-es összeírás szerint a soproni zsidók házaiban többnyire a zsinagógáktól egészen a Só piacig húzódtak. A magánzsinagóga csak rövid ideig, 1440-ig működött a közösség zsinagógájának szomszédságában. Ekkor a soproni zsidók házait – négy kivételével – elvették, hogy így kárpótolják a várfalon kívül, a belváros sikeresebb védelme miatt lebontott, néhány Kovács utcai ház tulajdonosát. A magánzsinagógát a következő években lakóépületté alakították át [4].

A vesztes mohácsi csata után, 1526. szeptember elején a soproniak egy óra alatt, csellel kiűzték az akkor 400 fős zsidó közösséget. Ennek módja a következő volt: a polgármester azt mondta a törökök előtt Pozsonyba menekült Mária királynénak, hogy a zsidók ki akarnak költözni Sopronból. A királyné a kiköltözést engedélyezte, mely hozzájárulás birtokában a polgármester megparancsolta a zsidóknak, hogy egy óra alatt hagyják el a várost. Az elűzést követően a közösségi zsinagógát és házait Sopron polgárai feldúlták, a pergamenre írt héber kézírásos könyveiket elhurcolták, szőlőiket leszüretelték, teheneiket elhajtották [1] [5]. Házait a városi tanács az 1530-as években eladta soproni lakosoknak. A zsinagóga telkén előbb a templomszolga háza, majd az ispotály, végül 1553-ban a zsinagóga került új tulajdonos birtokába. A zsinagóga telkét kettéosztották, a korábbi szakrális épületeket pedig lakóházzá alakították át [4] [5].

1. ÁBRA: Sopron belvárosa a középkorban, balra a közösségi, jobbra a magán zsinagógával [2]

2. | A 19. SZÁZADI ZSINAGÓGÁK ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

2.1. A TEMPLOM UTCA 23. SZÁM ALATTI NEOLÓG ZSINAGÓGA TÖRTÉNETE

A kiűzött zsidó lakosság a környező településekről az 1810-es évektől kezdett visszaköltözni Sopronba. A betelepülők mindannyian a Sheva Kehillot öt Sopron megyei községéből érkeztek: a három évszázaddal korábban elűldözöttek egyes leszármazottjai tértek vissza újra a városba. A 19. század első évtizedeiben a városba visszatelepülő, újjáalakuló soproni zsidó közösség imaházat (imatermet) kezdetben bérleményekben tartott fenn. Először a Hal téren, a Krausz-féle házban (ma Ógabona tér 4.), majd a Fekete Sas téren a Schäffer házban (Sas tér 4., ma Bécsi u. 1.), ezt követően az egykori Zsidó utcában, a Győry-féle házban (Új utca 25.) működött az imaház [5].

1874 és 1876 között Rosenfeld Jakab örökhagyó jóvoltából, 25.000 forintos költségvetésből [1] építették fel a Templom utcában a korai neoreneszánsz stílusú zsinagógát, Schármár János soproni építész tervei alapján [6] (2. ábra). Az épület utcai homlokzata sok hasonlóságot mutatott Karl König, neves bécsi zsidó építész turnergassei zsinagógaépületével [7]. A Soproni Izraelita Hitközség zsinagógáját 1876-ban avatták fel,

2. ÁBRA: Az 1944-ben bombatalálatot kapott, majd 1949-ben lebontott Templom utca 23. szám alatti volt neológ zsinagóga 1935-ben [8]

dr. Jellinek Adolf bécsi rabbi közreműködésével. A közösség jeles vallási vezetője dr. Pollák Miksa főrabbi volt, aki 1894-től 1944-ig látta el a rabbini teendőket.

A Templom utca 23. szám alatti, neoreneszánsz stílusú zsinagóga az utca vonalától 4 méterrel visszahúzva épült fel, a földszinten 240 m²-es, 334 főt befogadó templomtérrel, az emeleten U alakú, a nők számára kialakított, 120 m²-es galériával [9]. A bima a főhajó keleti végére, a frigyszekrény elé került, ezzel nagyszabású oltárkompozíció jött létre, melyet mizrah-nak (keletnek) neveznek [10]. Az 500 fő befogadására alkalmas szakrális épület a középkori belvárost és a Promenádot (a mai Széchenyi teret) összekötő Templom utcában, városképileg hangsúlyos helyen létesült.

A belvárost korábban csak az Előkapun és Hátsókapun keresztül lehetett megközelíteni, 1851-től azonban újabb „kapu” jött létre a városfal és a Brückl-torony elbontásával [7]. Az újonnan létesült „városkapuban” a Soproni Izraelita Hitközség zsinagógája és az 1886-ban, mellette felépített kétemeletes iskolaépület a közösség társadalmi elfogadottságát, befolyását, integrációját hivatott igazolni.

Az 1944-ben bombatalálatot kapott neológ zsinagóga épületét a hitközség deportálásból és munkaszolgálatból visszatért tagjai – Sopron város Tanácsának bontási kötelezése miatt – 1949-ben elbontották. Az üres, jogtalanul államosított telekre 1961-ben emeltek 16 lakásos lakóépületet, Winkler Oszkár soproni építész tervei alapján [7]. A lakóház homlokzatán 2007-ben helyeztek el fehér márvány emléktáblát a neológ zsinagóga és neves történész rabbija, dr. Pollák Miksa emlékére. Az emléktáblán lévő, egykori zsinagóga homlokzatát bemutató relief Kutas László munkája.

3. ÁBRA: A Paprét 12. szám alatti, 1891-ben épült ortodox zsinagóga 1900 körül [11]

2.2. A PAPRÉT 12. SZÁM ALATTI ORTODOX ZSINAGÓGA TÖRTÉNETE

A helyi ortodox hitközséget az 1868-69-es magyar zsidó kongresszus után, az anyahitközségből kivált 48 tag alapította meg. 1873-ban, a különválás évében rabbist is választottak Grünvald Manó személyében. A hitközség székhelye és imaterme az Új utca 25. szám alatti épületben volt – ugyanabban a helyiségben, melyet a szétválás előtti, egységes hitközség használt korábban [5]. Egy évvel később alakult meg a Talmud Tóra iskola, majd 1890 és 1891 között felépült a hitközség temploma a Papréten, késői historizáló stílusban **(3. ábra)**. A terveket Schiller János soproni építész készítette [5] [6], a kivitelezést Ullein József soproni építőmester végezte.

A Paprét 12. szám alatti zsinagóga a földszinten a férfiak számára 197,6 m²-es, a nők számára kialakított U alakú galériaszinten 112,8 m²-es méretével megközelítette az anyahitközség templomának méretét [9]. A bima – az ortodox előírásoknak megfelelően – a zsinagógatér középpontjában maradt, így a belső elrendezésben a hagyományos kétközpontúság elve érvényesült [10]. Az imaterem kupoláját építészeti elemeket tartalmazó, illuzionisztikus hatású falfestménnyel díszítette Steiner Rudolf soproni festő. A zsinagóga belső terének leghangsúlyosabb eleme a fából készült, díszes tórafülke volt **(4. ábra)**, melynek lenyomata az épület belső déli falán még ma is látható.

Az épület helye a történeti városmaghoz viszonyítva periférikus, a Paprét páros oldalának hátsó részében az utcavonaltól 4 méterre hátrahúzott zsinagóga 11,5 méteres párkánymagasságával azonban meghatározó városképi hangsúlyt jelentett. Az épület telkének hátsó, udvari, bal oldali végében két helyiségből álló, kis épületet emeltek a sakter számára.

4. ÁBRA: A papréti ortodox zsinagóga enteriőre imádkozókkal, az 1900-as évek elején [11]

5. ÁBRA: Az Új utca 11. szám alatti Új-zsinagóga belső tere, a 2014-ben nyílt Elfeledett Soproniak – Arcok, sorsok, áldozatok című kiállítással (fotó: Kiss Péter)

Itt történt az állatok rituális előírás szerint való (kóser) levágása [12]. 1944-ben az ortodox zsinagóga a papréti gettó részévé vált.

A II. világháború után, 1945-től az ortodox és a neológ hitközség deportálásból és munkaszolgálatból visszatért tagjai felváltva használták az épületet, melyet 1947-ben, a fertőszentmiklósi zsinagóga eladásából befolyt összegből belülről renováltak. Mivel a gyermekes családok az 1956-os események miatt (zsidó ellenes pogromok) kivándoroltak, a kis létszámú, megmaradt hitközség az épületet 1969-ben eladta.

3. | A SOPRONI ZSINAGÓGÁK HASZNOSÍTÁSA

3.1. A KÖZÉPKORI MAGÁNZSINAGÓGA KUTATÁSA ÉS HELYREÁLLÍTÁSA

1955-ben az Új utca 11. számú lakóépület hátsó traktusában Riedlmayer Gyula építész egy kétszakaszos, bordás keresztboltozattal fedett helyiséget fedezett fel, melyben néhány gótikus, mérművel díszített ablakot is talált. A helyiségről a további kutatások igazolták, hogy zsidó szakrális épület volt. A terem telken belüli elhelyezkedése, magassága és gótikus boltozata, ablakainak faragott kőből készült mérművei, a keleti fal közepén feltárt Tóra-fülke, valamint a nyílás mellől kibontott timpanonkő a korábbi zsinagóga funkciót bizonyították [13].

Az első ütemben, 1959-re elkészült restaurálás során a zsinagóga terét üresen hagyták, csak a Tóra-fülke elé készült egy háromlépcsőnyi feljárat. Föléje a falból kibontott, háromkaréjos vakmérműves oromzati követ helyezték el, a mérműves ablakokat Szakál Ernő kőszobrász restaurálta, illetve pótolta [12]. A zsinagógatérbe ekkor még csak a nyugati fal közepén lévő, előcsarnokból nyíló, kétszárnyú ajtón lehetett

belépni. Az ablaktalan helyiséget három, a mennyezetről lelógatott egyedi lámpával világították meg. Dávid Ferenc művészettörténész kutatásai alapján az épület magánzsinagógaként funkcionált, és 1440-ig működött [12].

Az épület utcai, földszinti helyiségében 1960-ban nyílt egy kis tárlat, amely kb. tíz évig, az Új utca 22-24. szám alatti zsinagóga helyreállításáig volt megtekinthető. A kiállításon a helyszínen talált leletanyagokon kívül a soproni zsidóság történetére vonatkozó dokumentumokat, valamint a középkori soproni zsidó temetőből származó sírköveket, sírkő töredékeket is bemutatnak. A kiállított múzeumi anyag részben a soproni Liszt Ferenc Múzeum, részben a budapesti Zsidó Múzeum letétje volt [14] [12].

Az Új-zsinagóga helyreállításának második ciklusa az Ó-zsinagóga feltárása, helyreállítása után, 1987-ben, kiegészítése 1993 és 1996 között készült el. E befejező restaurálás szintén Sedlmayr tervei alapján valósult meg, a második zsinagóga kutatásának, helyreállításának tapasztalatait felhasználva. Az épület kutatását ekkor már Dávid Ferenc művészettörténész irányította [12].

A Szent György utca 14. számú lakóház hátsó udvari traktusainak a bontása eredményeként a zsinagóga keleti fala is láthatóvá vált, ami három ablak (két gótikus mérműves és egy körablak) megnyitását tette lehetővé [12]. Az imatermet az egykori főtömeg érzékeltetésére kelet-nyugati hossz tengelyű, kontyolt magas nyeregtetővel fedték le. A második ütemben állították helyre a zsinagóga eredeti, északi főbejáratát, melynek kőkeretét is rekonstruálták. A belső térben a Tóra-fülke keretezését szintén helyreállították az eredeti kövek felhasználásával, egyúttal fa pódium készült a bima helyére [9].

A második helyreállítás után közel 20 évvel, 2014-ben, a Holokauszt 70-ik évfordulója alkalmából nyílt meg az Elfeledett Soproniak – Arcok, sorsok, áldozatok című kiállítás az Új-zsinagógában (5. ábra). A tárlat a soproni zsidóság több mint 700 éves történetét ismerteti, bemutatva számos soproni zsidó család történetét is. A táblák fölött az áldozatok

6. ÁBRA: A helyreállított épületegyüttes 1973-ban, jobbra az ispotály épülete, balra a templomszolga háza, hátul az udvarban a közösségi zsinagóga épülettömege [15]

fekete-fehér portréi láthatók, az épület használata ily módon megújult, új, méltó funkciót kapott. A kiállítás 2017-ben állandóvá lett alakítva és kiegészült több mint 150 tárgyat tartalmazó gyűjteménnyel. Az elmúlt tíz évben a tárlatot több mint 42 000 látogató tekintette meg, a világ számos országából.

3.2. A KÖZÉPKORI KÖZÖSSÉGI ZSINAGÓGA KUTATÁSA ÉS HELYREÁLLÍTÁSA

Az 1967-ben felfedezett kora gótikus zsinagóga együttesének részletes kutatását 1971-73 között Dávid Ferenc művészettörténész vezette. Az alaprajzi méretében kb. 6×9 méteres zsinagóga férfi imaterme lényegében a tetőzetig megmaradt. A rendkívül alapos, részletes falkutatás során az alábbi elemek kerültek elő: a fél oszlopokról induló háromszakaszos bordás boltozat lenyomata, illetve levésett kőfaragványai; a Tóra-tekercs őrzésére szolgáló Áron-fülke és kőkeretének darabjai; az előtte levő lépcső alapozása és korlátelemei; a felolvasó hely (bima) hatszögű alapozása; több fali fülke, amelyekben egykor az imakellékeket tartották; az előimádkozó ülőfülkéje az Árontól jobbra; valamint számos betekintő és áthalló nyílás [10].

A kutató az egész együttes eredeti elrendezését is rekonstruálta. A zsinagóga északi oldalához oldalfolyosó épült, amelyből nemcsak a férfi imatér, hanem a női imaterem is nyílt. A női imatermet – a folyosóhoz hasonlóan – egy oldalon vakárkádívek tagolják, amelyek részint díszítésként, részint ülőfülkéként funkcionáltak. A női imateremből a vízszintes kémlelő nyílásokon keresztül a bima felolvasó emelvénye és a Tóra-fülke látható. A folyosó jobb oldalához néhány, feltehetően faelemekkel osztott tér csatlakozott, amelyen belül működött a rituális fürdő (mikve) is.

A zsinagóga műemléki helyreállítása Sedlmayr János építész tervei alapján valósult meg. A Dávid Ferenc által irányított falkutatás nemcsak a falazatoknak egymáshoz viszonyított korát határozta meg, hanem elegendő mennyiségű adatot biztosított az ún. elméleti rekonstrukció megalkotásához. Az

7. ÁBRA: A papréti ortodox zsinagóga belső tere 1980-ban, beszakadt mennyezettel, a női karzat öntöttvas oszlopaival [18]

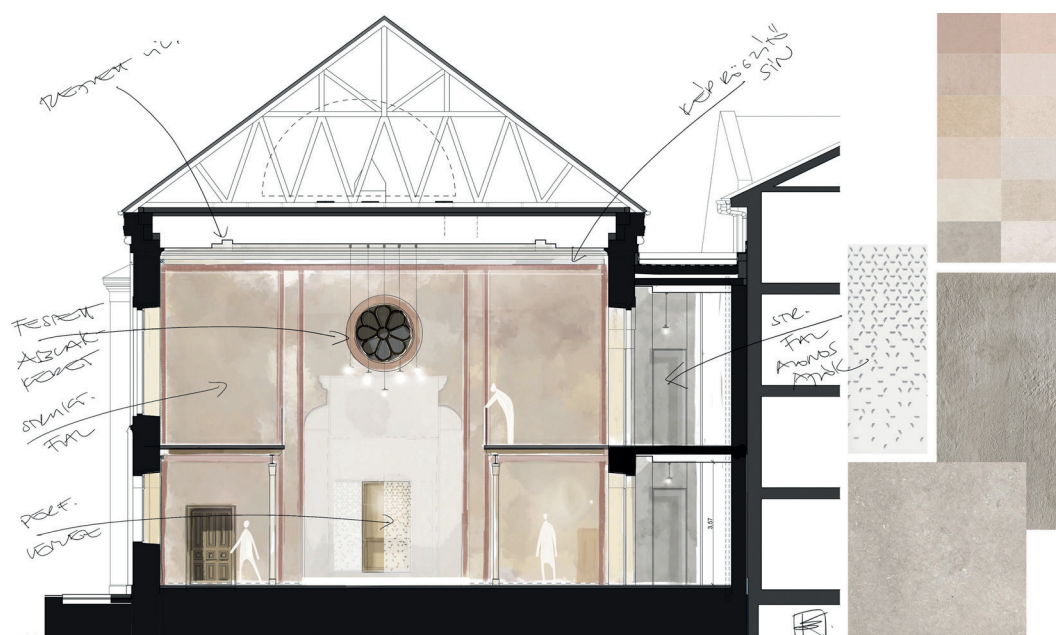
Új utca 22. szám alatti, középkori ispotály az utcára merőlegesen épült, amit a zsidók kiűzése után egy emelettel bővítettek. Csak a 18. században építették át úgy, hogy a szomszédos házakkal együtt zárt sorú beépítést eredményezett. A tervező a későbbi barokk kapualjat és a felette lévő emeleti szobát is elbontatta, az így keletkezett hiátuson keresztül a zsinagóga az utcáról is láthatóvá vált. A kibontás eredménye a rövidülésben alig észrevehető, viszont a két ház között előbukkanó zsinagóga hangsúlyos tömege bőven kárpótolja a szemlélőt a veszteségért [6. ábra].

A fő tér fölé helyezett, 60 foknál kissé meredekebb, kontyolt, gótikus formájú nyeregvető a zsinagóga tömegének a városképben megfelelő hangsúlyt adott. A tervező a belső tér lefedésének érzékeltetésére „gondolati rekonstrukciót” alkalmazott: az ismert adatokból kiszerkesztett boltmezőket íves vasbeton lemezekből készítették el, a tér keleti és északi mezőiben. A vasbeton boltmezők közé a helyszínen megtalált kő bordákat rögzítették, melyek két szomszédos mezőn függenek. A soproni Ó-zsinagóga a történeti belvárosának rehabilitációjáért Európa-díjjal kitüntetett város idegenforgalmának egyik leglátogatottabb nevezetességévé vált. Román András véleménye szerint az épület a magyar műemlék-helyreállítás aranykorának legjelesebb alkotása [16]. A zsinagóga hármastagolású téregyüttese (férfi imaterem, női imaterem, rituális fürdő védőépülete) a helyreállítása óta a Soproni Múzeum kezelésében van, múzeumként funkcionál.

3.3. A PAPRÉTI ORTODOX ZSINAGÓGA HASZNOSÍTÁSÁNAK AKTUÁLIS KÉRDÉSEI

Az épületet eladása után egy ideig raktárként használták. Az 1980-ban készült fotók alapján megállapítható, hogy a zsinagóga imatermének festett zárófödémje beszakadt, a női karzatot részben már elbontották, a tórafülke szétbontása is elkezdődött [7. ábra]. 1982-ben az épület kezelője, az Autóközlekedési Tanintézet (ATI) megbízta az Út Vasúttervező Vállalatot (UVATERV) a zsinagóga rekonstrukciójára és át-

8. ÁBRA: Kirády Rita Rebeka belső falnézeti rajza a vizesblokkokkal bővített zsinagógáról. Az egykori tóraszekrényt a világos szürke felület jelzi. [22]

alakítására ATI iskola céljára. Azt tervezték, hogy a közbelső földem beépítésével kétszintes iskolát hoznak létre, a hátsó ajtót megszüntetik (mivel az későbbi nyitás volt), az egyik oldalajtó helyett ablakot építenek be, a bejárat kaput az előtér világítása miatt üvegezten készítik. Ezt követően felmerült, hogy a megfelelő megvilágítás érdekében a teljes felső szintet lebontják, majd egy új emeletet már az oktatási feltételeknek megfelelően alakítják ki. Később az ATI gazdaságossági megfontolásból már az egész épület lebontását kívánta elérni, de ezt az Országos Műemléki Felügyelőség az épület várostörténeti, városképi értékei miatt nem engedélyezte. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) hajlandónak mutatkozott átvenni az épületet, hogy abban – több városi vállalattal összefogva – konferenciatermet alakítson ki [17].

1986-ban a zsinagógát a megyei ATI és annak felügyelő szerve, a Győr-Sopron Megyei Tanács Közlekedési Osztálya átadta a TIT megyei szervezetének a kezelésébe. Az új használat kötelezték oktatási intézmény működtetésére. 1990-ben a Kincstári Vagyon Igazgatóság az épület tulajdonjogát átruházta ingyenesen a TIT Pannon Egyesületnek (kezelő: Tudományos Ismeretterjesztő Társulatok Szövetségi Iroda) [19].

Az 1988-ban életveszélyessé nyilvánított épületet tetőszerkezetét a Kincstári Vagyon Igazgatóság felújította 1992-93-ban. Az eredeti sík mennyezet helyett nyitott fedélszékű tetőszerkezet épült, alatta a falat betonkoszorúval is megerősítették. 1992-ben Fekete Szilárd soproni építész vázlatterveket készített az épület természettudományi stúdióvá alakításához [19], de a tervek nem valósultak meg. 1992 után eltűntek a belső térből az addig még meglévő berendezési tárgyak: a tóraszekrény és a nagyterem közepén függő eredeti világítótest (gázlámpa).

Az egykori ortodox zsinagóga 2002-ben kapott ideiglenes műemléki védelmet, amit 2003-ban és 2004-ben is megújítottak. Miniszteri rendelettel történt, egyedi műemléki védelmét 2004 október 12-én kapta meg. A zsinagóga bejárat

homlokzatán 2004-ben helyeztek el fekete márvány emléktáblát a megmaradtak a holokauszt során meggyilkolt 1640 mártír emlékére.

2005-ben a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Soproni Regionális Irodája az akkori tulajdonost, a győri TIT Pannon Egyesületet kötelezte az épülettel kapcsolatos statikai vizsgálatok elvégzésére, a szerkezetek megerősítésére és a homlokzatok helyreállítására [20]. Ezt követően a tulajdonos eladta a zsinagógát a soproni önkormányzatnak, aki azt a későbbiekben hasznosítani kívánta. Fekete Szilárd soproni építész tervei alapján 2006-ban készültek el az ingatlan kiállító- és előadóteremként történő hasznosításának elvi engedélyezési tervei, melyre a műemléki hatóság 2006 augusztusában elvi engedélyt adott [20]. Az önkormányzat azonban a tervet nem valósította meg.

Sopron Megyei Jogú Önkormányzata 2013 októberében írt ki építészeti és hasznosítási ötletpályázatot a papréti ortodox zsinagógával kapcsolatban. A pályázatot azért is írták ki, mivel a helyi városvezetés nem igazán tudott mit kezdeni az épülettel, a hasznosítására sem volt ötlete. Habár a tervpályázat sikeres volt (26 pályázat érkezett, melyből első díjas terv is született) [20] az épület hasznosítása nem dőlt el, a felújításhoz a pénzügyi fedezet nem állt rendelkezésre.

2022 augusztusában újabb terv, immár építési engedélyezési tervdokumentáció készült a zsinagógával kapcsolatban, amit az önkormányzat be is nyújtott engedélyezésre. Fekete Szilárd építész a tervezési program alapján többcélú rendezvény és kiállító terem létrehozására készített tervet, melyre a kérelmező 2023 januárjában kapta meg az engedélyt. A belsőépítészeti terveket Kirády Rita Rebeka belsőépítész készítette (8. ábra), aki gondolt arra is, hogy az ideiglenes vagy időszakos vallási funkció betöltésére is alkalmas legyen a felújított épület (mobil tóraszekrény és bima) [22]. A felújítási, átalakítási munkálatokat azonban még nem kezdték meg, a tervezett helyreállításhoz szükséges pénzügyi fedezet megléte kérdéses.

4. | ZÁRÓ GONDOLATOK

Az előző fejezetekben ismertetett, soproni középkori zsinagógák európai viszonylatban is kiemelkedő, unikális épített és kulturális örökséget képviselnek, aktuális (múzeumi és kiállítóter) hasznosításuk biztosítva van. Kis méretük (6×9 méter), korábbi szakszerű helyreállításuk miatt fenntartásuk nem ró nagy terhet tulajdonosukra.

A holokauszt borzalmai révén megtizedelt vidéki zsidó közösségek egykori szakrális épületei országsszerte kiürültek, nagy részüket eladták, elbontották, átalakították. A Gazda Anikó által az 1980-as években számba vett 760 zsinagóga-, illetve imaház épületből 1987-re már csak 201 egykori szakrális épület maradt meg. Számuk 2019-ben 162-re csökkent [9]. Nagy részüket lakóházként használják (85 esetben), a második legjellemzőbb új hasznosítási mód a kulturális funkció [31 db]. Hat helyszínen könyvtár (Apostag, Baja, Kalocsa, Paks, Szigetvár, Tiszakécske), hét esetben múzeum (Mezőtúr, Sopron középkori zsinagógái, Tata) vagy kiállítóterem (Kisvárd, Szekszárd, Szolnok) működik az egykori zsinagógában. Van, ahol hangversenyterem (Hódmezővásárhely, Szombathely, Zalaegerszeg), (zene)iskola (Gyula, Bodrogkeresztúr, Devecser, Füzesgyarmat, Kiskőrös), kultúrház (Békés, Gyöngyös, Szentantalfa, Tapolca, Várpalota), technika háza (Esztergom, Kecskemét) hasznosítás is előfordult. Egy-egy korábbi zsinagógából aggok házát (Kistarcsa), bábszínházat (Kecskemét), hivatali helyiséget (Kapunvár), irodát (Ónod, Szarvas) vagy mozi (Pásztó) is kialakítottak [23].

A soproni ortodox zsinagóga 1969-es eladása óta az épület műemléki értékei jelentősen csökkentek, pusztultak. A lebontástól a 2004-ben történt országos műemléki védelem mentette meg, de az azóta eltelt 20 évben a soproni városvezetés nem tudott mit kezdeni a zsinagógával. A 2013-as tervpályázat kiírása és a 2023-as engedélyezési tervek elkészítése – kulturális és szakrális funkció együttes biztosítására – csak egy pozitív szándékot jelöl, a tényleges helyreállításra sajnos még egy darabig várni kell.

HIVATKOZÁSOK

- [1] Pollák Miksa: A zsidók története Sopronban, a legrégebbi időktől a mai napig. Franklin Társulat Nyomdája, Budapest, 1896. 91-92, 113-120, 242.
- [2] Sedlmayr János rajzi rekonstrukciója, 1988.
- [3] Sisa József, Dora Wiebenson (szerk.): Magyarország építészetének története. Vince Kiadó, Budapest, 1998., 47-48.
- [4] Dávid Ferenc: A soproni Ó-zsinagóga. Franklin Nyomda, Budapest, 1978., 11, 22-24, 101.
- [5] Tárkányi Sándor, Tárkányi Eszter: Elfeledett soproniak – Arcok, sorsok, áldozatok / Forgotten Sopronians – Faces, fates, victims. Sopron, 2014., 18-19, 36, 49, 51.
- [6] Winkler Gábor: Sopron építésze a 19. században. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988., 115, 142.
- [7] Dávid Ferenc, Tárkányi Sándor: A soproni neológ izraelita templom és iskola. Soproni Szemle 67. évf. [2013] 2. sz., 138, 145-147.
- [8] Diebold Károly fényképe. Soproni Múzeum Fotótára, 20724
- [9] Gazda Anikó: Zsinagógák és zsidó közösségek Magyarországon. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 1991., 41-45, 133, 136.
- [10] Klein Rudolf: Kelet-Közép-Európa zsinagógái 1782-1944. Pharma Press Kiadó, Budapest, 2014., 23.
- [11] Szerző nélkül. Soproni Múzeum Fotótára, 7934
- [12] Tárkányi Sándor: Elfeledett soproniak – Családok, tárgyak, hagyományok / Forgotten Sopronians – Families, Objects, Traditions. MAZSIHISZ, Sopron, 2016., 15-19, 77-79.
- [13] Sedlmayr János: A soproni Ó-zsinagóga helyreállítása. Magyar Műemlékvédelem IX. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984., 315, 317.
- [14] Scheiber Sándor: A soproni középkori zsinagóga. Győr-Sopron Megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatala, Sopron, 1963., 22-24
- [15] Bauer Sándor fényképe, Fortepan
- [16] Román András: 487 bekezdés és 617 kép a műemlékvédelemről. Terc Kft., Budapest, 2004., 204.
- [17] Kelemen István: Adatok a Sopron, Paprét 12-14. sz. épület (Ortodox zsinagóga) történetéhez. Tanulmány. MÉM MDK Irattár, 6412/1982.
- [18] Szerző nélkül: Győr-Moson-Sopron Vármegyei Kormányhivatal, Építésügyi és Építésfelügyeleti Osztály 2. irattára, Sopron
- [19] Fekete Szilárd: Vázlatlatterv, a Sopron, Paprét zsinagóga természetudományi stúdióvá történő átalakításához. Gépelt kézirat, 1992. (a 2003-as védetté nyilvánítási javaslatból). MÉM MDK Tervtár, 50926.
- [20] Szerző nélkül: KÖH Irattár. Ügyiratszám: 410/559/2005, 410/876/2006.
- [21] Németh Gergely: A soproni Paprét zsinagóga ötletpályázatának eredménye. Építészforum, 2014.01.28. <https://epiteszforum.hu/a-soproni-papréti-zsinagoga-otlepalyazatanak-eredmenye/>
- [22] Király Rita Rebeka: Belsőépítészeti koncepcióterv a 9400 Sopron, Paprét 12-14. sz. alatti volt zsinagóga felújításához, 2022.
- [23] Tárkányi Sándor: Zsinagógák sorsa Magyarországon – Lebontott, elhagyott és használatban lévő zsidó templomaink. Szakrális épületek sorsa – A közösség szerepe. Icomos MNB, Budapest, 2023., 86-87.